

УДК 821.161.2-1.09 І. Франко:159.964.26

ПСИХОАНАЛІТИЧНА РЕЦЕПЦІЯ ТРАКТАТУ ІВАНА ФРАНКА «ІЗ СЕКРЕТІВ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ»

Андрій ПЕЧАРСЬКИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені академіка Михайла Возняка,
вул. Університетська, 1/309, Львів, Україна, 79000,
e-mail: pecharskyu@ukr.net*

Статтю присвячено дослідженню психоаналітичної рецепції трактату І. Франка «Із секретів поетичної творчості». Новаторство творчості І. Франка відкриває системний підхід до інтерпретації теорій класичного психоаналізу (З. Фройд) та аналітичної психології (К.-Г. Юнг), що моделюють смислову, художньо-естетичну психодинаміку українського літературознавчого дискурсу ХХ ст.

Ключові слова: психоаналітична парадигма, психічні інстанції (Воно, Я, Над-Я), архетип, образ, символ, перенесення.

Праця І. Франка «Із секретів поетичної творчості» як креативний код української літературно-психоаналітичної думки багато в чому суголосна з однією історією із наукового життя З. Фрейда.

У 1906 році з нагоди 50-річчя учні подарували своєму вчителеві З. Фройд медальйон, на одному боці якого зображено профіль ювіляра, а на зворотному – Едіпа, який відгадував загадку Сфінкса. Зображувальній сцені глибокого смислу надавали викарбувані рядки з трагедії Софокла «Цар Едіп»: «І відгадувач таємниць, і могутній цар». Очевидці переповідали: коли іменинник прочитав ці слова, то був дуже схвилюваний. Як потім з'ясувалося, ще в студентські роки З. Фройд мріяв побачити серед галереї пам'ятників знаменитим науковцям Віденського університету свій постамент із написом власне тих Софоклових рядків. Подарований З. Фройд медальйон мав підтекст, що символічно втілював те велике досягнення засновника класичного психоаналізу, який, подібно до Едіпа, зумів відгадати загадку Сфінкса. Поза міфологічним виявом давньогрецьких переказів, ідеться про обґрунтування неусвідомлених процесів, викладених у монографії «Тлумачення сновидінь» З. Фрейда. Власне, його теорія в сучасному психоаналізі стала основною віссю обертань щодо нового розуміння психічних проблем людини.

Важко сказати, чи мав І. Франко бажання побачити поблизу Львівського університету, як і З. Фройд біля Віденського, свій пам'ятник, проте 1895 року він зробив спробу посісти місце на кафедрі української словесності. Однак його кандидатури не затвердили. Подібна доля спіткала і франкознавчу рецепцію наукового (новаторського у психоаналітичному аспекті) трактату «Із секретів поетичної творчості» (1898),

який вийшов на два роки раніше від праці З. Фрейда «Тлумачення сновидінь» (1900), випереджаючи у часі концепцію засновника класичного психоаналізу.

Тогочасна критика «Літературно-наукового вісника», «Кіевской старины», «Urguelle. Eine Monatsschrift für Volkskunde», «Kurjera Lwowskiego» та інших періодичних видань не осмислила належно новітніх Франкових ідей. З цього приводу на думку спадають іронічні слова одного класика-афориста: «Він вільно умів мовчати чотирма іноземними мовами!»

Яка ж причина такого «мовчання»? Чому українська літературно-психоаналітична думка опинилася у статусі «чуже в своєму»? Такий дисбалансний науковий діапазон можна пояснити лише нарцисистично зорієнтованою установкою. Як слушно зауважив Г. Ключек, що «літературознавство, особливо ж у своїй методологічній частині» [3, с. 41], часто «через егоїстичну потребу вибудовує себе лише зі свого матеріалу» [3, с. 41]. Це зумовлює заангажованість і нетерпимість до ідей нового віяння.

На відміну від фрейдівської *топічної моделі* психічного апарату (система *несвідомого, підсвідомого, свідомого*), що містить три основні виміри людської психіки, І. Франко концептуально керувався дессуарівським дуалістичним розумінням поняття «*подвійного Я*» людини, тобто «*нижньої*» і «*верхньої*» свідомості. Зрештою, термін «*підсвідоме*» З. Фрейд увів лише для кращого розуміння динаміки між несвідомими та свідомими внутрішніми процесами людини. Стосовно цього слушно зауважував В. Лейбін: «Засновник психоаналізу вважав, що розмірковування про підсвідоме, або імлісту, неясну свідомість, є очевиднішим абсурдом, ніж визнання гіпотези про існування несвідомого психічного» [4, с. 412].

Замислюючись над роллю *несвідомого* в поетичній творчості, І. Франко у своєму науковому трактаті наводить чимало поглядів із літератур давніх народів (зокрема старогрецьких книг «Ріг-Веди», староперських «Зенд-Авесті», давньогрецької міфології, творів Гомера, Есхіла, Платона, Демокріта, Арістотеля та ін.) стосовно відповідного феномену. Відтак, покликався на свідчення А. Міцкевича, що поему «Пан Тадеуш» (1834) створив не за допомогою власного розуму чи фантазії, а «прийняв від Бога на крилах натхнення» [5, с. 58].

Певні міркування кореспондуються із цікавим фактом останніх трагічних років життя І. Франка. Р. Горак пише: «Достеменно відомо, що 13 грудня 1913 року, до митрополитичних палат (А. Шептицького. – А. П.), в хударлицю, пішки від рідної домівки, що на Софіївці, прийшов хворий І. Франко, аби привітати митрополита з його іменинами, і подарував йому перший екземпляр книжки “Wielka utrata”, яку вважав, написав А. Міцкевич. На цій книжці він власноручно, перемагаючи біль, лівою рукою написав присвяту митрополиту. Сталося чудо: від цього часу І. Франко міг писати лівою рукою...» [1, с. 13].

На думку автора трактату «Із секретів поетичної творчості», доказом того, що художня творчість відрізняється від звичайного людського Его, є «Кобзар» Т. Шевченка. Адже поет «часто обертається до своїх “дум” як до якихось істот, окремих від нього, обдарованих власною волею» [5, с. 58], а також возвеличує Музу в однойменному вірші «своєю матір'ю і вчителькою» [5, с. 58]. Далі в психології творчості І. Франко на

Шевченкових творах демонстрував універсальний закон поетичної градації, суть якого полягає в осягненні надзвичайного естетично-сміслового ефекту засобом природного добору метафор, ідей та образів нашої уяви (від частини до цілого, і навпаки).

Ґрунтуючись на загальноприйнятих законах асоціацій у тогочасній психології В. Вундта і Г. Штайнтала, І. Франко порушив проблему «спеціальної поетичної асоціації ідей». Наукова основа цієї проблеми стала майбутньою аналітично-психологічною концепцією художнього пізнання психології творчості, опосередкована К.-Г. Юнгом, Е. Нойманном, Д. Узнадзе, Л. Виготським та ін.

Праця «Із секретів поетичної творчості» І. Франка збігається з Фройдовою теорією *топічної* (несвідоме, підсвідоме, свідоме), *структурної* (Воно, Я, Над-Я), *динамічної* моделей психічного апарату [див.: 8]. Якщо топічна і динамічна моделі людської психіки в інтерпретації І. Франка виражені за допомогою термінології М. Дессуара, то структурна – більше пов'язана з антрополого-емоційним спостереженням письменника. Так, психічна інстанція «Я» (за З. Фройдом) має Франків відповідник «*пам'яті*» та «*волі*», що скеровують «наші фізичні чи духовні сили в якімсь одним напрямі» [5, с. 78]; «*Над-Я*» розглянуто як особливу свідомість – «щось окреме від нашого внутрішнього “я”» [5, с. 78]; «*Воно*» – чуття, що виявляє інстинктивні потреби індивіда.

На відміну від З. Фрейда, І. Франко не ототожнював поетичну діяльність митця із сублимацією задоволення сексуальних бажань чи втечею від невротичного сприйняття дійсності. Український письменник був близьким до аналітичної психології К.-Г. Юнга, котрий розглядав феномен творчості людини як колективне неусвідомлене. «Найбільша частина усіх тих сугестій, які називаємо вихованням і в яких чоловік вбирає в себе здобутки многотисячлітньої культурної праці всього людського роду, перейшовши через ясну верству верхньої свідомості, помалу темніє, щезає з поверхні, тобто в глибокій криниці душі і лежить там погребана, як золото в підземних жилах» [5, с. 62], – так інтерпретував письменник у своєму науковому трактаті ті психічні явища індивіда, що в аналітичній психології прийнято називати Самістю.

Отже, як і К.-Г. Юнг, І. Франко запевняв, що неусвідомлене психічне охоплює не лише тривожні інфантильні, негативні сили в період душевної недуги митця, а й має для нього позитивне значення, оскільки з неї постають думки, які незалежно від автора можуть стати по-справжньому цінними. За необхідне у психології І. Франко вважав виокремити поетичну особливість людини як «окремо психічний тип» індивіда. Оскільки «для науки, – стверджував письменник, – важне пізнання його основної прикмети: еруптивності його нижньої свідомості, т. є. її здібності час від часу піднімати цілі комплекси давно погребаних вражень і споминів, покомбінованих, не раз також несвідомо, одні з одними на денне світло верхньої свідомості» [5, с. 64].

У трактаті «Із секретів поетичної творчості» простежуються два види творчої діяльності людини: один характеризується «холодним, розумовим, свідомим складанням» а інший – «ресорпційною силою нижньої свідомості». Відтак, І. Франко, зараховуючи поетичну фантазію сновидіння до особливого виду галюцинацій та афектів, зауважував, що кожна людина в екстазі або вві сні є певною мірою митцем. У термінології К.-Г. Юнга – це *психологічний* і *візіонерський* типи художньої творчості та *екстравертна* й *інтровертна* авторські позиції.

Франкова аналітично-психологічна інтерпретація «сонної» і «поетичної» фантазій як «об'єднуючого символу» духовних скарбів предків у творчому процесі індивіда розкриває архетипне розуміння «колективного несвідомого». Це відкриття зумовило значні досягнення у сучасній новітній психології.

Натомість Г. Клочек, розглянувши синтетичність методологічних систем в українському літературознавстві, зокрема і психоаналітичної, дійшов висновку, що «Із секретів поетичної творчості» І. Франка є «класикою рецептивної поетики» [3, с. 40]. Він указував на те, що напрацювання І. Франка майже не враховували в українському літературознавстві, що пояснюється ентропійністю й анархічністю літературознавства, зокрема, щодо методології, оскільки не враховували інших напрацювань у цій галузі, тому одні і ті самі концепції по-різному називалися у різних методологічних напрямках.

Рецептивно інтерпретуючи текст, автор порушив психологічну проблему анархізму, егоцентризму і нарцисизму в методології літературознавства. Це дає змогу збагнути атеїстичне обґрунтування постмодерністських теорій загалом, літературні твори яких, на думку Н. Зборовської, розігрують смисл, замінюють справжню комунікацію симуляцією. Такий підхід деконструє будь-яку логоцентричну методологію, пропонує натомість «надінтерпретацію», що передбачає «нескінченну множинність рознесення смислів» у теоріях У. Еко, К. Брук-Ровз, Р. Рорті, Д. Куллера та ін.

У праці «Із секретів поетичної творчості» І. Франко звернув увагу на те, що більшість естетичних категорій у мистецтві пов'язані зі смислами зору, слуху, відчуття тощо. Він окреслив психолінгвістичні проблеми й перспективи аналітичної інтерпретації текстів в українській літературі, зауважив, що переважають зорові образи над слуховими і дотиковими, а найменше – смакових і нюхових.

Отже, за методологічним підходом до дослідження творчості митця є співіснування елементів літературознавства і психоаналізу. І. Франко вказував на проблематику синкретизму, оскільки уважав, що літературна критика має бути естетичною, повинна інтегруватися в сучасну психологію, послуговуватися її методологічним апаратом.

Психоаналітичну літературну інтерпретацію в межах духовного християнського світогляду, яку започаткував І. Франко, в українському і західноєвропейському літературознавстві, на жаль, не продовжували. Так психоаналітичний дискурс перших десятиліть ХХ століття ознаменували праці М. Вульфа «Критичний огляд німецької психотерапевтичної літератури за 1909 рік», «Психологія дитячих примх» (1929), О. Геймановича – директора Українського науково-дослідного інституту – «Про психоаналітичний метод лікування неврозів (за Freud'ом)» (1910), В. Ліхницького «Психотерапія і психоаналіз» (1912), І. Бірштейна «Сон Гаршина» (1913), Е. Берглера «Психоаналіз. Суть та значення науки проф. З. Фройда» (1923), Я. Когана «Ототожнення і його роль у художній творчості» (1926), «Про деякі паралелі лібідозного розвитку в філогенезі та онтогенезі» (1927), І. Апнера «Сексуальні неврози та їх терапія» (1926), В. Підмогильного «Іван Левицький-Нечуй (Спроба психоаналізу творчості)» (1927), В. Гаккебуша «Історія психоаналізу в Україні», Є. Перліна «Знов про фройдизм та мистецтво» (1927) та ін. Більшість із них застосовували у своїх працях психобіографічний метод як аналіз едіпового комплексу, ситуації і конфлікту аналізанта. Н. Зборовська

слушно зауважила, що «психоаналітична теорія, яка складалася згідно з духом часу, була не лише складовою модерністської культури, а й інструментом її тлумачення» [2, с. 103].

Адже західноєвропейське літературознавство започаткувало інтелектуальний атеїстичний дискурс, опосередкований феміністичними, постструктуралістськими, постмодерністськими тенденціями Ж. Дерріди, Р. Барта, Ю. Крістеві, Е. Сісу, Л. Ірігаде, К. Клемана та ін. Вони, дотримуючись тенденції синтезу різних наук, психоаналітичну свідомість підпорядковували деконструктивістській практиці. Український опонент постмодернізму С. Квіт слушно попереджав про негативний вплив асиміляції в «чужу риторіку», оскільки тоді доведеться разом із позитивними якостями засвоювати негативні. Це стосується і ніцшеанської «філософії життя», що вплинула на європейську думку ХХ століття, долучившись до загальнокультурного дискурсу модернізму.

Також І. Франко зауважив, що ці впливи здебільшого не були світоглядними, натомість мали естетичний відтінок «дешевої моди». Назвавши Ф. Ніцше «поетом-аферистом» з абсурдними дифірамами про «надлюдину», дійшов висновків, що «Ніцше і ніцшеанці... вважають кожний сам себе вищим понад усі закони, понад усякий суспільний розвій, жадають від суспільності для себе всього, не даючи їй за те нічого і сінько» [6, с. 382].

У трактаті «Із секретів поетичної творчості» І. Франко зводив закони асоціацій ідей, поняття неусвідомленого психічного, поетичну і сонну фантазії людини до її духовних чинників, а не до психічних рефлексій як це інтерпретував З. Фройд у «Тлумаченнях сновидінь». Адже для письменника смисл мистецтва як однієї з форм суспільної свідомості та виду діяльності полягає в тому, щоб приносити користь для істинної сутності індивіда. Звідси – теза: рецепція читача підпорядкована «закону подвійного вираження почуттів» (М. Мамардашвілі), що зумовлено об'єктивною дійсністю й ілюзорно-художньою фікцією. Однак переживання читача – реальні, емоційні, є «душевною дійсністю», що відображається в текстуальних образах його фантазії. Такий аналіз естетичної реакції для І. Франка – аналогічний «теорії почуттів» Т. Ліппса (реципієнт вносить свої емоції в об'єкт літератури) та «теорії відображення життєвої дійсності» Б. Христіансена (література впливає на емоції реципієнта).

У своєму науковому трактаті І. Франко слушно запевняв, що у метафізичному світі художньої літератури відбуваються процеси маніпулювання. Оскільки читач співпереживає разом із наратором, переймається його духовною системою цінностей. Отже, будь-який образ пов'язаний з емпіричними образами у свідомості реципієнта, які становлять відображену парадигму побаченого. Аналітичне завдання митця, на думку І. Франка, полягає у реінтеграції суб'єктом власної історії, яка є «минулим» тією мірою, наскільки минуле історизоване в теперішньому. Індивід постійно переживає стан, якому характерне протиріччя тіла і духа.

Така інтерпретація *неусвідомленого психічного* людини у трактаті «Із секретів поетичної творчості» дає чимало пояснень тій психоаналітичній проблематиці, перед якою опинилася Фройдова теорія вільних асоціацій у парадигмі топічної і структурної моделей психічного апарату. Звідси – песимістичні невиправдані висновки засновника класичного психоаналізу: «Динамічно рухомий у всіх керунках комплекс людського

характеру надзвичайно рідко може підлягати простій альтернативі, як того хотіла б наша мораль» [7, с. 323].

На жаль, новаторська психоаналітична концепція наукового трактату І. Франка «Із секретів поетичної творчості» (1898) не була належно оцінена тогочасною критикою, залишаючись і надалі своєрідним палімпсестом монографії «Глумачення сновидінь» (1900) З. Фрейда.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горак Р. Львів – місто Івана Франка / Роман Горак. – Львів : Центр Європи, 2010. – 288 с.
2. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство: навч. посіб. : [для студ. вищ. навч. закл.] / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с. – (Серія: «Альма-матер»).
3. Клочек Г. Трактат Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» як предтеча української рецептивної поетики / Григорій Клочек // Слово і Час. – 2007. – № 4. – С. 39–45.
4. Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу / Валерий Лейбин. – СПб. : Питер, 2001. – 688 с. – (Серія: «Золотой фонд психотерапии»).
5. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / [ред. колег.: М. Бернштейн та ін.]. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 45–119.
6. Франко І. Юрій Брандес / Іван Франко // Збір. тв. : У 50 т. / [ред. колег.: М. Бернштейн та ін.]. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 378–384.
7. Фрейд З. Толкование сновидений / Зигмунд Фрейд ; [под. ред. Б. Г. Херсонского; пер. с нем. Я. М. Когана]. – К. : Здоров'я, 1991. – 384 с.
8. Холдер А. Фрейдовская теория психического аппарата / Алекс Холдер // Энциклопедия глубинной психологии : в 4 т. [пер. с нем. под общ. ред. А. М. Боковикова]. – Т. 1. – М. : ЗАО МГ Менеджмент, 1998. – С. 226–265.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2012

Прийнята до друку 24.11.2012

PSYCHOANALYTIC PERCIPIENCE OF IVAN FRANKO'S TREATISE «FROM THE SECRETS OF POETIC CREATIVITY»

Andriy PECHARSKYY

*The Ivan Franko National University of Lviv, Philology Faculty,
Department of Ukrainian Literature,
1/ 309 Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: pecharskyy@ukr.net*

This article is devoted to the study of psychoanalytic percipience of I. Franko's treatise «From the Secrets of Poetic Creativity». Innovation creation of I. Franko open combines theories of classical psychoanalysis (S. Freud) and analytical psychology (K.-H. Jung) which simulate semantic, artistic and aesthetic psychodynamics of Ukrainian literary discourse of the twentieth century.

Key words: psychoanalytic paradigm, mental instance (It, Ego, Over-Eego), archetype, vision, symbol, transfer.

**ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКАЯ РЕЦЕПЦИЯ
ТРАКТАТА ИВАНА ФРАНКО
«ИЗ СЕКРЕТОВ ПОЭТИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА»**

Андрей ПЕЧАРСКИЙ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинской литературы имени академика Михаила Возняка,
ул. Университетская, 1/309, Львов, Украина, 79000,
e-mail: pecharskyu@ukr.net*

Статья посвящена исследованию психоаналитической рецепции трактата И. Франко «Из секретов поэтического творчества». Новаторство творчества И. Франко способствовало развитию системного подхода к интерпретации теории классического психоанализа (З. Фрейд) и аналитической психологии (К.-Г. Юнг), которые моделируют смысловую художественно-эстетическую психодинамику украинского литературоведческого дискурса XX в.

Ключевые слова: психоаналитическая парадигма, психические инстанции (Оно, Я, Над-Я), архетип, образ, символ, перенос.